

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ СУВ ДИПЛОМАТИЯСИ

Қурбонов Шамсиддин Мадаминжон ўғли

*Тошкент давлат шарқшунослик университети, Халқаро муносабатлар
ва жаҳон сиёсати,*

2 курс магистранти, qurbonovsh@gmail.com

Марказий Осиёнинг асосий сув манбалари минтақадаги 5 та давлат ҳудудидан оқиб ўтувчи Амударё ва Сирдарё дарёлари ҳисобланади. Мазкур дарёлар Қирғизистон ва Тожикистон ҳудудидаги Тянь-Шан ва Помир тоғларида шакилланиб, Орол денгизи томон оқади.

Юқори оқимдаги давлатларда сув ресурсларини энергетик мақсадларда яъни гидроэлектростанцияларда асосан қишда электр энгергия ишлаб чиқаришда фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланиб, қуйи оқимдаги давлатларда (Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркманистон) баҳор ёз ойларида суғорма деҳқончилиқда сув ресурслари фойдаланилади.

Ушбу номувофиқлик минтақада сув ресурсларидан рационал ва оқилона фойдаланишни устувор вазифа қилиб қўяди. Ўзбекистонда фойдаланиладиган сув ресурсларининг 80 фоизи қўшни давлатлар ҳудудидан оқиб келади.

Минтақа мамлакатларининг трансчегаравий сув ресурсларига боғлиқлиги, уларга талаб доимий равишда ўсиб бормоқда, бу ресурсларни тақсимлаш бўйича давлатлараро келишмовчиликларнинг пайдо бўлиши ва кучайиши учун асос яратади. 20 йилдан ортиқ вақт давомида Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида Сирдарё ва Амударё трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланиш хусусияти бўйича низолар тўхтамади. Ҳозиргача минтақавий ва халқаро миқёсда қўлланиладиган вазиятдан чиқиш йўлини топишга қаратилган барча уринишлар фиаско билан якунланди.

1992 йилда мустақилликка эришилганидан кўп ўтмай, Марказий Осиё давлатлари сувни тақсимлашда аввалги сиёсатга риоя қилиш ниятини тасдиқлаган битим имзоладилар. Бироқ, совет даврида ҳам бу масала минтақа мамлакатларини энергия билан таъминлаш муаммосини ҳал қилиш билан чамбарчас боғлиқ эди, бу эса трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланиш учун - суғориладиган қишлоқ хўжалигини ёки гидроэнергетикани ривожлантириш учун давлатлараро рақобатнинг пайдо бўлиши учун асос яратди. Бунинг сабаби трансчегаравий сув ресурсларининг жуда нотекис тақсимланишининг мавжуд тизимига боғлиқ.

Давлатлараро сув можаролари 90-йилларнинг охиридан бошлаб авж олди, 1992 йилги келишувда илгари ўрнатилган ва мустаҳкамланган сув тақсимлаш тизими, юқори ҳавзадаги сувнинг асосий қисми қуйи ҳавзада ишлатилганда, минтақа давлатларининг иқтисодий ривожланиш эҳтиёжларини қондиришни тўхтатганлиги ва ушбу тизим асосида ётган компенсация механизми мавжуд эмас эди.

Марказий Осиёдаги барча чучук сув захираларининг 80% гача Қирғизистон ва Тожикистонга тўғри келади, уларнинг иқтисодий манфаатлари бошқа ички энергия манбалари бўлмаган тақдирда дарёларнинг гидроэнергетика салоҳиятидан фойдаланиш билан боғлиқ. Улардан фарқли ўлароқ, Қозоғистон, Туркменистон ва Ўзбекистон биринчи навбатда ушбу дарёларнинг сувларидан ирригация режимида фойдаланишдан манфаатдор ва шунинг учун қўшни мамлакатларнинг иқтисодий манфаатларига таъсир кўрсатадиган гидроэнергетика лойиҳаларига салбий муносабатда.

Қуйи ҳавзадаги мамлакатлар сув евазига юқори ҳавзадаги мамлакатларга этказиб бериладиган нефт ва газ нархларини кўтаришни бошлаганларида, Қирғизистон ва Тожикистон танловга дуч келишди - ёки энергия манбалари учун халқаро нархларда тўлаш ва бу уларнинг ривожланмаган иқтисодиётига катта юк бўлади ёки ўз гидроэнергетикасини ривожлантириш.

Минтақада трансчегаравий сув ресурсларидан оқилona фойдаланиш бўйича жонланиш 2016 йилда Ўзбекистонда бошланган либерал ислохотлар билан боғлиқ.

Оролни қутқариш халқаро жамғармасини (ОҚХЖ) такомиллаштириш зарурлигини инobatга олган ҳолда, 2018 йил 24 августда ОҚХЖ таъсисчи Давлат раҳбарлари саммити давомида Туркманбоши шаҳрида (Қирғизистон Республикаси Президенти иштирокида) Кенгашнинг қўшма коммюникеси қабул қилинди, унда Президентлар янги муаммоларга ўз вақтида жавоб бера оладиган самарали ва барқарор институционал механизмни яратиш, шунингдек, ўзаро манфаатли ҳамкорликни тўлиқ таъминлаш мақсадида ОҚХЖнинг ташкилий тузилмаси ва шартномавий-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштиришга тайёр еканликларини билдирдилар. Оролни қутқариш, Оролбўйи ва Орол денгизи ҳавзасини экологик жиҳатдан соғломлаштиришга қаратилган минтақавий лойиҳалар ва дастурларни амалга ошириш, шунингдек, трансчегаравий сув оқимлари, сув хўжалиги, энергетика ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасида ҳамкорлик қилишга келишиб олдилар.

Белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун ОҚХЖ Ижроия қўмитаси шафелигида ташкилий тузилмаси ва шартномавий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш бўйича минтақавий ишчи гуруҳ ташкил етилди, унда Қозоғистон, Тожикистон, Туркманистон, Ўзбекистондан тайинланган экспертлар, ижро етувчи органлари вакиллари, шунингдек Германия халқаро ҳамкорлик жамияти (ГИЗ) минтақавий дастури “Марказий Осиё сув ресурсларини трансчегаравий бошқариш” ва Европа Иттифоқи лойиҳаси маслаҳатчилари иштирок этди “Марказий Осиёдаги Нехус диалоги” алоҳида ўрин тутди.

2019 йилда минтақавий ишчи гуруҳнинг учта йиғилиши бўлиб ўтди, унда мамлакатларнинг ОҚХЖ ташкилий тузилмаси ва шартномавий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш бўйича расмий равишда юборилган таклифлари муҳокама қилинди.

Шу нуқтаи назардан, Қирғизистоннинг Қозоғистон ва Ўзбекистон билан келишувлари минтақанинг сув-энергетика ресурсларидан келишилган ҳолда фойдаланиш масаласида муҳим туртки бўлди. Хусусан, Қирғизистон Республикаси Президенти С. Жапаровнинг Қозоғистон Республикасига (2021-йил 2-3-март) ва Ўзбекистон Республикасига (2021-йил 11-12-март) давлат ташрифи чоғида Қирғизистоннинг электр энергиясига бўлган еҳтиёжини ҳамда Тўхтогул сув омборидан суғориш даврида Ўзбекистон ва Қозоғистоннинг сув оқишига бўлган қизиқишини ҳисобга олган ҳолда электр энергиясини ўзаро етказиб бериш бўйича келишувларга эришилди.

Шунингдек, Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасида икки томонлама ҳамкорликни янада ривожлантириш, шу жумладан “Қамбарота ГЭС-1” инвестиция лойиҳасини биргаликда амалга ошириш бўйича келишувга эришилди.

Умуман олганда, сўнгги йилларда Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари ўртасида ўрнатилган соғлом сиёсий иқлим ва ўзаро ишончнинг дўстона муҳити минтақа давлатларининг кўп қиррали ва ўзаро манфаатли ҳамкорлигини ҳар томонлама ривожлантиришга ёрдам беради ва ОҚХЖ таъсисчи давлатлари вакиллари томонидан белгиланган ислоҳотларни амалга ошириш бўйича таклифларни амалга ошириш учун мисли кўрилмаган шарт-шароитларни яратади.

БМТ Бош Ассамблеясининг 75-юбилей сессиясининг умумий муҳокамалари доирасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 23 сентябрда шундай деди: "БМТ Бош Ассамблеясининг Оролбўйи минтақасини экологик инновациялар ва технологиялар зонаси деб

эълон қилиш тўғрисидаги махсус резолюциясини қабул қилишни ва ушбу муҳим ҳужжат қабул қилинган кунни халқаро экологик тизимларни ҳимоя қилиш ва тиклаш куни деб эълон қилишни таклиф этамиз".

БМТ резолюцияси Марказий Осиё мамлакатларига қуйидаги йўналишларда халқаро ёрдам кўрсатиш муҳимлигини назарда тутади:

экологик инновациялар ва технологияларни, шу жумладан сувни тежаш технологияларини жалб этиш ва ривожлантириш соҳасида қабул қилган халқаро мажбуриятларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ва Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш;

* минтақанинг ҳар бир мамлакатининг ўзига хос хусусиятлари ва иқтисодий ривожланиш даражасини ҳисобга олган ҳолда маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш ва инсон яшаш муҳити ва умуман табиий муҳитни яхшилаш асосида маҳаллий аҳоли фаровонлигини ошириш ва даромадларини ошириш учун Марказий Осиёга экологик инновациялар ва технологияларни жалб қилиш ва ривожлантириш бўйича стратегиялар ва амалий чора-тадбирларни ишлаб чиқишга кўмаклашиш;

* атроф-муҳит муаммолари, табиатни муҳофаза қилиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, сув ва ёввойи табиатни муҳофаза қилиш, биологик хилма-хиллик, экотизимлар ва маданий хилма-хилликка еътиборни жалб қилиш, табиий, тарихий ва маданий меросни сақлаш ва сайёҳлик оқимини кўпайтиришга ёрдам берадиган салоҳиятни ошириш бўйича саъй-ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш.

БМТ резолюциясининг қамров доираси Орол денгизи ҳавзасида чора - тадбирларни амалга оширишга умумий минтақавий ёндашувни ҳисобга олган ҳолда бутун Марказий Осиёни (бешта мамлакат-Қозғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон, шунингдек яқин келажақда Афғонистон) қамраб олади ва устувор натижалар Оролбўйи ҳудудидаги ижтимоий-иқтисодий ва экологик вазиятни яхшилашга қаратилган.

БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясининг ялпи мажлисида Оролбўйи минтақасини экологик инновациялар ва технологиялар зонаси деб эълон қилиш тўғрисида 75/278 махсус резолюцияси бир овоздан қабул қилинди.

Қарорнинг ҳаммуаллифлари сифатида 60 га яқин давлат иштирок этди. Унда БМТ Бош Ассамблеяси Оролбўйи минтақасида экологик, ижтимоий, иқтисодий ва демографик вазиятни яхшилашга қаратилган минтақавий тадбирлар ва ташаббусларни қўллаб-қувватлашини эълон қилади.

Қарорда таъкидланишича, Оролни Қутқариш Халқаро Жамғармаси Оролбўйи минтақасида ва Орол денгизининг бутун ҳавзасида иқтисодий,

ижтимоий ёки гуманитар характердаги халқаро муаммоларни минтақанинг барча мамлакатлари манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ҳал қилишга қаратилган асосий халқаро муассаса бўлиб қолмоқда.

